

Publicisto žodis:

A. SMETONOS STILIUS

Paprastas žmogus rašo be atodairos, kas jam į galvą ateina; menininkas, tikras poetas, vieno žodžio dažnai ieško keturiolika dienų.

Th. Fontane

Jaunuomenės auklėjimas

Kad ir arti Vakarų Europos gyvename, tačiau visa, kas ten naujo ir prakilnaus pasirodo, vėlai į mus teteina. Kas užsieniuose atgyventa, pasenę ir metama, tai mes dar laikome nauju dalyku, nors neišmanome jo tikrosios vertės. Susilaukę svečios naujienos, džiaugiamės nesą atsilikėliai, didžiuojamės plaukią naujosios kultūros srove. Ar mokame visa, kas svetur geresnio yra, tinkamai pasisavinti? Vakarų idėjos ateina Lietuvon tik trupiniai — ir ne iš pirmųjų rankų. Laisvė, mokslas, dorovė, pažanga ir daugybė žodžių eina iš burnos burnon, mes juos kartojame, dažnai nesuprasdami net jų gyvosios reikšmės. Kurį metą mumyse buvo labai garsus laisvės šūkis, ilgainiui supratome, jog be mokslo

sunku yra surasti jos kelias. Suskatę mokytis, pajutome vėl kitą savo ydą: mums, gyvenusiems nelaisvėje, trūksta gero būdo, gero išauklėjimo. Sielos stiprumas laisvės kelionėje tiek pat sveria, kiek šviesa arba mokslas: juo vienu žmogus negali tapti doras. Taigi jaunuomenė reikia ne tik mokyti, bet ir auklėti. Užsieniuose šioji mintis yra beveik visų tikrai supраста ir pradėta vykinti gyvenime. Tenai mokytieji žmonės rašo knygas apie žmogaus būdo tvirtinimą, apie vaikų auklėjimą, apie mokyklų reformą ir t.t.

Kaipgi pas mus? Nuo pradedamosios mokyklos ligi universiteto jaunuomenę moko, bet niekas jos neauklėja...

A. Smetona III, 270 p.

Jaunuomenės auklėjimas

Nors mes* ir arti Vakarų Europos sienos* gyvename, tačiau visa, kas ten nauja ir pažangaus** pasirodo**, vėlai į mus teateina. Kas užsienyje jau atgyventa, pasenę ir metama, mes tik dabar pasigriebiame kaip naują dalyką, kuris mus džiugina, rasit, daugiau dėlto, kad naujas*, o ne kad mes išmanome tikrą jo vertę. Susilaukę svečios naujienos, mes* džiaugiamės nėsą kokie atliekuonįs, bet plaukia naujos, nebe palai-kės* kultūros srove. Tik ar visos tos naujienos išeina mums sveikaton? Ar mokame kitų visa, kas svetur geresnio yra, tinkamai pasisavinti, prisijaukinti taip, kad mums prigytų?* Vakarų šalies* idėjos ateina Lietuvon tik trupiniais, ir ne iš pirmųjų rankų. Laisvė, mokslas, dora, pažanga ir daugybė kitų žodžių eina iš lūpų į lūpas ir mes juos kartojame, dažnai nesuprasdami net jų gyvosios reikšmės. Kurį metą mummyse buvo labai garsus laisvės obalsis. Ir tai suprantama: kas daugiau

už mus yra prikentęs nejogei į laisvę veda mokslas, jogei be jo sunku yra surasti kelias į tą pačią laisvę. Suskatome mokyties — pajutome vėl naują savo ydą: mums, gyvenusiems nelaisvėje, nebuvo progos susiprasti, susiklausti, mums trūko gero būdo, gero išauklėjimo. Kelių metų prityrimas* parodė, jogei laisvės*! Bet ilgainiui supratome, dora arba žmogaus sielos stiprumas laisvės kelionėje tiek pat sveria, kiek šviesa arba mokslas. Dabar daugeliui aišku*, kad vienu mokslu žmogus dar negali patapti doras. Taigi jaunuomenė reikia ne tik mokytis, bet ir auklėti. Užsieniuose ta mintis gangreit visų tikrai suprasta ir pradėta vykinti gyveniman. Tenai mokytis žmonės rašo ištisas knygas apie žmogaus būdo tvirtinimą, apie vaikų auklėjimą, apie mokyklų reformą ir t.t.

Kaip gi pas mus? Toli gražu ne taip*. Nuo pradedamosios mokyklos ligi universitetų jaunuomenę moko, bet niekas jos neauklėja...

Viltis, 1912, 79 nr.

Tų išrašų autorius „yra vienas iš geriausių lietuvių publicistų stilistų, kurio aiški, lanksti, gryna kalba gali būti pavyzdžiu ir mūsų dailiosios prozos kūrėjams“. — Taip sutiko Židinio recenzentas 1930 m. A. Smetonos raštų pirmą tomą.

Į jo kalbą ir stilių nurodoma ne be pagrindo. Kaip Daukanto laikų Lietuvos pažangieji savo širdį buvo sudėję į istoriją, taip pirmųjų lietuviškų laikraščių žmonės ir jų papėdininkai daugumas buvę palinkę į filologiją. Smetonai ir jo laikų susipratėliams kalba reiškė daugiau nei mūsų dienų publicistui. Ji buvo daugiau nei priemonė mintims pasakyti. Su Vaižganto Sauliuku lietuviškam Žodyje matė jie užburta tautos ateitį. Žodis turėjo jiems prikelti įmigusius karžygius. Nenuostabu, kad šitos kartos susipratėliai į lietuvišką žodį žiūrėjo ir tebežiūri su meile ir pagarba. Ne tik su platoniška

meile. Niekieno neverčiami jie patys mokėsi gražiau lietuviškai pakalbėti ir parašyti. Graži kalba buvo tautinio susipratimo ženklas. Dėl to ne vienas iš senesnių dar šiandien gali kalbos dalykuose susiremti su tūlu jaunesniu, jau ir specialiai lietuvių kalbos mokytu.

A. Smetona toje kartoje buvo dar laimingesnis už nė vieną kitą. Jo, lietuvių, dvasios gyvenimas ėjo tiesiai. Nuo mažens auginamas lietuviškai, per mokyklą perėjo, lietuvis jausdamasis. Motinos, talentingos pasakotojos, žadinamas, išmoko jausti gimtojo žodžio grožį. Mokykla su Jablonskiu pamėgtąjį žodį jam padėjo sąmoningai kultivuoti. O visa žodžio estetika jam turėjo atsiskleisti, kai pačiam teko žodžio kultūros — stilistikos mokyti studentus universitete. Laimingai sutapo įgimtis ir epochos nuotaika, praktika ir teorija ir davė stilių, kurį *Židinio* recenzentas buvo nurodęs paveikslu kitiems.

Kurios gi yra Smetonos stiliaus žymės?

I

Pirmasis išrašas rodo, kokis Smetonos stilius yra dabar, 1930 m. — Iš karto jame maža kas nustebina ir suintriguoja skaitytoją. Niekas čia raudonom spalvomis nepakaitina akies. Niekas džiazais garsais neužgauna ausies. Viskas lygu, ramu, intelekto diktuojama. Tik atidžiau įsižiūrint Smetonos stiliaus savitumai išryškėja.

Bene įdomiausių dalykų stiliaus atžvilgiu randi žodyne. Iš visur jo žodžių prisirankiota ir paties pridirbta — visas arsenalas. K. Masiliūnas suskirstė juos trimis grupėmis: tarmės žodžiai, skoliniai ir dirbtiniai. Ypačiai gausus iš tarmių susidarytas veiksmažodžių resursas. Tik Smetonos veiksmažodžiai neturi ekspresyvaus dinamizmo. Jie reiškia smulkų, be didelių užsimojimų judėjimą, judėjimo niuansus:

atbusti, dygėti, gaivelotis, gardėtis, panorti, paritėti, sujusti ir t.t. Šitokiais veiksmažodžiais paremtas stilius negali būti ekspresyvus, stipriai dinamiškas. Jis imponuoja savo konkreciu mažų atmainų, smulkaus vyksmo pastabumu. Tuo tarpu tapybinis elementas neryškus: epitetų iš viso maža, tapybinių juo mažiau.

Dar stipresnį įspūdį veiksmažodžiai daro dėl to, kad jie dažnai esti vartojami tropiškai, netiesiogine prasme:

Ką gi gali duoti tie žmonės be idealo tai visuomenei, tarp kurios vartosi.

Mes buvome pasmerkti trokšti, nokti (II.3).

Naujoji lietuvių srovė griežtai atsisuko nuo senovinės bajorų srovės (I, 105).

Nuo tropinių veiksmažodžių tiesioginis kelias iš viso į vaizdinę kalbą. Smetona jos pasigauna labai dažnai.

Argi tiesa būtų, kad tie mūsų svajotojai, kitados žadėję būti mūsų tautos žiedais, yra *lapai*, vėjo nupūsti nuo gimtinio medžio. Bet lapas neturi sąmonės: jis lekia ten, kur vėjas neša. Žmogus turi sielą. Argi jis nebeatgis? (II.13).

Į tokius mūsų inteligentus galime ranka pamoti. Jie apsikasė nuo mūsų savotiškais sofizmų pylimais. Nebemėginkime jų pozicijų imti: tikrai nepasiduos. Taip jie pralobo, apsišvietė svetima šviesa, nutuko, o nuo mūsų pusės samanomis apaugo (II.23).

Šitie vaizdai yra pasemti iš gamtos, iš lietuviško gyvenimo etnografijos. Dėl to ne tik žodžiai, bet ir vaizdai atrodo lietuviški. Lietuviškas ir visas stilius.

Polinkis vaizdais kalbėti nėra gryno intelektualisto žymė. Greičiau žmogaus, kurs turi gyslelę gamtos ir meno grožiui pajauti. Gal dėl to Smetona taip dažnai, ypač paskutinėse kalbose, cituoja ne logiškąjį Aristotelį, bet poetiškąjį Platoną.

Šitokis stilius dera ne žmonėms uždegti, ne įtikinti su dialektiniu griežtumu kaip Jakšto, bet ramiai nuteikti.

Lygaus ramumo įspūdį daro ir *sakinys* — gramatiškai taisyklingas, retorinėm figūrom šiek padailintas. Dažniausias jų — paklausimas ir lygiai dažnas pakartojimas. Ir vienas ir antras eina tam, kad išryškintų klausytojui dalyką, padarytų reljefingą ir ilgiau palaikytų prieš akis. Žinoma, minties eigą tos priemonės sutrukdo, todėl tempas lėtas — nepalyginsi su V. Kudirkos stilium, šuoliais pirmyn striuoksinčiu. Smetonos sakiny — nė gaivališkas žodžių šėlimas, kaip siautėjančiojo jūroj ar kalnų upely, bet ritmingas, sklandus, giedras bangavimas, it pakalnės upėje.

Ta žymė prasikiša ir iš sakinių ilgumo. Vyrauja trumpas sakiny: ištisinis ar sutaptinis su kokia išskirtine dalim (AaA). Pasitaiko ir ilgų su keliais šalutiniais, bet jų daug mažiau, palyginti net su visiškai ištisiniais sakiniais. Ypačiai mėgstamas sudedamasis paremiamasis sakiny (A:B). Pirmoji jo dalis ką teigia, antroji paaiškina arba išvadą padaro.

Tokia sakinio struktūra labai charakteringa ir visai Smetonos straipsnio struktūrai. Antai „Mes ir mūsų kalba“ straipsny (arba kad ir aukščiau išsirašytame!) pirmuoju sakiniu išdedama bendrinė tezė. Naujas sakiny ją varijuoja, nušviesdamas iš kitos šalies. Tolimesniais sakiniais tezės mintis ryškėja, konkretėja. Sakytum, iš tolimos, neaiškos perspektyvos atkeliama ir pastatoma prieš akis. Naujoj strofoj imama įrodinėti samprotavimais ir pavyzdžiais. Nauji motyvai pinami kaip eilėraštyje, nesiskubinant, kartais prisimenant ankstyvesniusius. Į pabaigą neretai grįžtama prie tezės su kokia didaktine, paskatinančia, apibendrinančia išvada. Atrodo, kad daugiau esama šios rūšies Smetonos straipsnių: nuo bendrinių dalykų einama prie konkrečių; į tiesą jis eina greičiau deduktyviniu, ne induktyviniu keliu. Ir čia vėl prisimeni ne Aristotelio, bet Smetonos pamėgtojo Platono kelią.

Reziumuojant šios yra teigiamosios Smetonos stiliaus žymės, pasektinos ir kitiems: 1. žodingumas, 2. lietuviškumas, 3. paprastumas, bet sykiu ir originalumas, 4. sklandumas.

II

Toliau gilinantis į Smetonos stilių matyt, kaip jis evolvavo, gali pasimokyti, kaip stilius iš viso kultivuojamas.

Antras cituojamas išrašas rodo tą patį tekstą, paimtą iš *Vilties* 1912 m. Rašė tada ne naujokas, jau įgudęs publicistas, ir vis dėlto 1930 metų leidime dar daug pakeista. „Kone visi straipsniai iš naujo perredaguoti, daugumas sutrumpinti“ (S.I.).

Kodėl? Apskritai kodėl Balzakas korektūras beveik iš naujo perdirbdavo, kodėl Flaubertas po mėnesį prasėdėdavęs prie vieno puslapio, Maurois *Širdžių klimatus* penkis kartus perrašinėjęs... Jie stengias atrinkti arba mintį, kurią galėtų papasakoti, arba žodį jai išreikšti. O Smetona už save pasisako: „Taip elgtis vertė mane stilistikos ir rašybos sumetimai“ (ib.).

Minties atrankos reikalauja pats žodžio paskyrimas: pasakyti kitam ką naujo. Jei sakysi tik tai, kas kitam žinoma, kas jo vidaus nesujaudins ir nieko nauja neįdės — kalba be-tikslė. Jeigu autorius nesirūpina mintis atrinkti, jos gali būti — 1. banalios, 2. iššęstos, 3. kartojamos. Geram veikale mintis esti priešingai — 1. gili, 2. glausta, kondensuota, 3. nauja.

Smetona labiausiai yra pajutęs tą antrąjį pavojų, kuris dažniausiai gresia publicistui, kalbėtoju ir mokytojui — iššęsti savo mintis, aiškinti, kas savaime aišku, ir dėl to daug-žodžiauti. Todėl perredaguodamas savo publicistiką, jis braukia laukan žodžius, posakius, retkarčiais net ištus posmus, nieko nauja nesakančius (išrašė išbrauktos dalys pažymėtos

ženklų*. Labai mintį ištesia gausiai vartojami sinonimai. Smetona stengias jų bent skaičių sumažinti.

1912 m.:

... laikraščių ir raštų skaičius nereiškia mūsų stiprybės, mūsų įsigalėjimo.

1930.:

nereiškia mūsų sustiprėjimo.

Mintis kondensuojant ne kartą šalutiniai sakiniai paverčiami išskirtinėmis sakinio dalimis, arba anksčiau vadintais šalut. sutrauktaisiais sakiniais.

Tas „braukimo“ principas padeda atskirti grūdus nuo pelų, svarias mintis nuo banalių ir jas sukondensuoti.

Braukyti patarė ir romėnai, liepdami „dažnai stilių vartyti“. O, jei neklystu, K. Binkis kitados, per vieną literatūros vakarą humoriškai, bet teisingai patarė ir kaip braukyti: jei parašei, skaityk ir išbrauk pirmą sakinį; jei rašinys nenukentės be išbrauktojo sakinio, tai jis ir nereikalingas; skaityk antrą, trečią... ir jei gali visus išbraukti ir be jų apsieiti — dėkok Dievui, kad neatidavei spaudai.

Kiekvieno autoriaus antras rūpestis savo mintims ar emocijoms surasti kuo tiksliausią žodį. Tikslų tiek, kad būtų priimtina ir jo prasmė ir garsas. Kad greičiau ir tiksliau galėtų pasisakyti, Stendhalis, sako, prieš sėsdamas rašyti, skaitdavęs porą puslapių iš Napoleono kodekso. Ir Smetona žodžio ieško sėkmingai. Pavyksta jam surasti tikras žodis, kuris skambius, bet miglotus žodžius pakeistų ir mintį suryškintų, sureljefintų.

Gana paminėti Saulės, Mokslo, Dailės ir suvalkiečių Žiburio draugijos, kurios, be abejo, yra padėjusios didelį ženklą mūsų tautai. *Viltis*, 1912, 152 nr.

Tas nevykęs „ženklas“ pakeičiamas paprastu ir suprantamu žodžiu:

Štai Saulės, Mokslo, Dailės ir Žiburio draugijos, be abejo, yra didelės reikšmės mūsų tautai.

Kad būtų aiškiau, Smetona suranda vietoj bendrinių žodžių konkrečių, tokių, kokius liaudis vartoja. Net tariamai techniškus pasakymus sulietuvina taip, kad jie ir gražūs lietuviški, ir suprantami:

1912 m.:

Neperdėsime pasakę, joguei nūdien vienoje Lietuvoje einančių mūsų laikraščių apyvarta siekia arti šimto tūkstančių rublių per metus, o kur dar knygos knygelės, kur dar Amerikos lietuvių spauda, kurios daugybė išleidimų ateina Lietuvon.

1930 m.:

Neperdėsime pasakę, jog vienoje Lietuvoje išeina mūsų laikraščių už kokį šimtą tūkstančių rublių per metus. O kur dar knygos knygelės? Kur dar Amerikos lietuvių spauda pasiekianti Lietuvą.

Šitas išrašas rodyte rodo, kaip autorius minties aiškumui ir kondensuotumui imasi ir sakinius trumpinti. Iš vieno ilgo padaro net kelis. Čia vietoj kablelio rašo tašką; čia šalutinį sakinį paverčia savaimingu sakiniu. Žodžių srovę apvaldo griežtesnėmis, siauresnėmis vagomis.

Kad tiksliau būtų, prižiūri griežčiau laikus, įvesdamas būtajį atliktinį, kur pirma vartojo vientisinį būtajį laiką, pertvarko vietomis linksnius:

Taip suprantant lietuvių, lietuvių kalba neturėjo sprendžiamosios tautybės reikšmės, ji net nereikalinga buvo (V. 1912, 136 nr.).

Pataisoma:

Lietuvių kalba, vadinasi, neturėjo sprendžiamosios

jų tautybei reikšmės, ji dargi nereikalinga buvo (S. I. 105 p.).

Šitais keliais eidamas į tikslų ir aiškų stilių, Smetona nepaleidžia iš akies ir žodžio garso — *sklandumo*. Paprastai sklandi kalba priklauso nuo garsų žodyje, nuo skiemenų, nuo žodžių sakinyje ar sakiniuose vokalinės santaros. Ar sąmoningai ar nesąmoningai Smetonos pajausta, kad prozos kalba nemėgsta vienaarūšių garsų. Dėl to savo raštuose nepakenčia dviejų žodžių, prasidedančių vienodo garso skiemenimis:

Foersterio knygos pavyzdžiai brangūs yra ypač dėl to, kad jie imti iš kasdieninio gyvenimo. (V. 1912, 79 nr.),

Pataiso: ... brangūs ypačiai dėl to...

Arba aukščiau cituotame pavyzdyje užgauna ausį „net nereikalinga“ ir pakeičia į „dargi nereikalinga“.

Nepakenčia autorius ir taip dažnai vartojamų kelių vieno galo kilmininkų:

... dar nėra galutinai užblėsusi paskutinė lietuvių sielos gyvybės kibirkštėlė (V. 1912, 136 nr.).

Išmeta gyvybės, ir sakinyse sklandus.

Smetona nėra taip toli nuėjęs, bežiūrėdamas stiliaus sklandumo, kad du gretimi žodžiai vienas nesibaigtų, o antras neprasidėtų tuo pačiu garsu (metais sumestos). Tačiau bent dažniausiai vienas žodis baigiasi, o kitas prasideda nevienarūšiais garsais, ir visas raštas lengva skaityti.

Šalindamas garsus, kurie stilių daro nesklandų, Smetona pasirodo esąs jautrus ritmui.

Tiesa, jau turime mokslo draugiją, bet beveik dar neturime mokslo žmonių.

Kad nesikartotų be, sakinyse pataisomas:

bet veik dar neturime.

Ir skiemenų skaičius išlaikytas ir sklandus.

Lygiai tas pats ir čionai:

Tie inteligentai nenori pripažinti lietuviais tų, kurie eina priešais naują srovę.

Pakeičia: kurie eina *prieš naująją* srovę.

Jau aukščiau buvo konstatuota, kad Smetona nori originalaus, savito stiliaus. Jis nepasitenkina aplinkinėmis kitų vartojamomis formomis. Kada jau visi taip dažnai vartoja posakį „iš lūpų į lūpas“, Smetona jį meta ir pasigauna „iš burnos burnon“. Kartais paaukojamas net vaizdingumas, kad tik nebūtų šablonas, ir sakoma paprastu kasdieniniu žodžiu: *tenka pastebėti* vietoj *puola akysna*. O dabar imta vartoti tarmiškoji vietininko galūnė (laukuosin) kai kam atrodo net pretenzija.

Vėl reziumuojant — gairės, pagal kurias Smetona kultivavo stilių, yra minties glaustumas, kondensuotumas, pasakymo tikslumas, sklandumas, savitumas.

Užteks tos analizės. Nesigilinta čia į stiliaus kūrėjo psichologiją. Kūrėjas paliktas užpakaly. Pirmoj eilėj čia rūpėta išdėti tuos stiliaus ypatumus, kurių Smetona siekia ir iš dalies yra pasiekęs. Toliau iškelti aiškėn stiliaus priemonės. Tiesa, priemonės, kuriomis jis stilių tvarko, ne visos iškeltos. Iškeltos pagrindinės, kuriomis kiekvienas galėtų pasinaudoti savą ar svetimą stilių dorodamas. O stilius rūpestingiau kurti bus atėjęs metas. Jau seniai esame pergyvenę tą laiką, kada užteko tik lietuviškai parašyti. Pergyvenę esam ir antrąjį tarpą, kada užteko taisyklingai rašyti. Imame gyventi epochą, kada reikalaujama stilingai rašyti.